

Xalidə MƏMMƏDOVA
AMEA Folklor İnstitutu
“Dədə Qorqud” şöbəsinin böyük elmi işçisi
E-mail: xalide_1978@mail.ru

RƏVAYƏTLƏRDƏ MÖCÜZƏLİ DOĞULUŞ MOTİVİ

Açar sözlər: möcüzəli doğuluş, rəvayət, Hal, Al, Məhəmməd peyğəmbər, Süleyman peyğəmbər, peyğəmbərlər, pir sahibləri, övladvermə.

THE MIRACULOUS BIRTH MOTIF IN THE NARRATIVES

Summary

The miraculous birth motif is described in a unique way in the texts of narratives, along with other genres. In order to miraculously interpret the process of birth, some of the characters in the narratives become the object of research. As it is mentioned, in our folklore, a wide range of material about the character Hal, who changed the nature of the birth, is preserved in the form of narrative texts, and the narrators speak of Hal as the heroes of the story. The image of Hal-Al, which is considered a demonic being, is believed to be dangerous at birth or on the eve of birth, and has the ability to influence the process. Sometimes visible, sometimes invisible, it creates miracles; they realize the miracle of a miraculous birth by destroying either the woman or the infant. Legendary texts about her marriage to people and even about the birth of a child are part of this motive.

Traces of the miraculous birth motif have been found in the narratives dedicated to historical figures - commanders, clergy, prophets. By giving examples, it is mentioned that there is a miraculous birth motive in this type of narration. In Azerbaijani folklore, a miraculous birth motif is found in some of the texts about prophets. According to some examples, the birth of people who were raised to the level of prophets took place in an unusual way.

In some narrations, the motive for a miraculous birth was mainly related to the pir and pir owners who gave birth. The narratives describing the saints who tried to solve the problem of infertility by the miracle of procreation of infant have become the subject of research.

Key words: miraculous birth, narrative, Hal, Al, Prophet Muhammad, Prophet Suleiman, prophets, pir owners, childbearing.

МОТИВ ЧУДЕСНОГО РОЖДЕНИЯ В ЛЕГЕНДАХ

Резюме

Мотив чудесного рождения уникальным образом описан в текстах легенд, наряду с другими жанрами. Чтобы чудесным образом истолковать процесс рождения, некоторые персонажи в легендах становятся объектом исследования. Как сказано в нашем фольклоре, широкий спектр материалов о персонаже Хэле, который изменил природу рождения, сохраняется в форме повествовательных текстов, и рассказчики говорят о Хэле как героях истории. Образ Хал-Ала, который считается демоническим существом, считается опасным при рождении или накануне рождения и обладает способностью влиять на процесс. Иногда видимый, иногда невидимый, он творит чудеса; они осознают чудо чудесного рождения, уничтожив женщину или младенца. Легендарные тексты о ее браке с людьми и даже о рождении ребенка являются частью этого мотива.

Следы чудесного мотива рождения были найдены в легендах, посвященных историческим личностям - полководцам, священнослужителям, пророкам. Приводя примеры, упоминается, что в этом типе повествования есть чудесный мотив рождения. В азербайджанском фольклоре некоторые из текстов о пророках также содержат чудесный мотив рождения. Согласно некоторым примерам, рождение людей, которые были подняты до уровня пророков, происходило необычным образом.

В некоторых повествованиях мотив чудесного рождения был в основном связан с Пиром их владельцами. Предметом исследования стали легенды, описывающие святых, которые пытались решить проблему бесплодия чудом деторождения.

Ключевые слова: чудесное рождение, повествование, Хэл, Ал, пророк Мухаммед, пророк Сулейман, пророки, владельцы Пира, деторождение.

Məsələnin qoyuluşu: Möcüzəli doğuluş motivi digər janrlarla yanaşı, rəvayət mətnlərində də özünəməxsus şəkildə təsvir olunmuşdur. Doğuluş prosesinin möcüzəli şəkildə mənalandırılması üçün rəvayətlərdə iştirak edən bəzi personajlar tədqiqat obyektinə çevrilmiş olurlar. Doğuluşun xarakterini dəyişən Hal adlı personajla bağlı folklorumuzda geniş material rəvayət mətnlərinin simasında varlığını qoruyub saxlayır, söyləyicilər Haldan baş verən əhvalatın qəhrəmanları kimi bəhs edirlər. Tarixi şəxsiyyətlərə – sərkərdələrə, din adamlarına, peyğəmbərlərə həsr olunmuş rəvayətlərdə möcüzəli doğuluş motivinin izləri aşkarlanmışdır. Bir qisim rəvayətlərdə isə möcüzəli doğuluş motivi əsasən övlad verən pir və pir sahibləri ilə əlaqədar olub.

İşin məqsədi: Milli folklor nümunələrinə əsaslanaraq möcüzəli doğuluş motivinin rəvayət mətnlərində zəngin olduğunu göstərmək; problemə sistemli şəkildə yanaşaraq möcüzəli doğuluş motivinin rəvayət mətnlərindəki ifadə formalarını müəyyənləşdirmək, möcüzəliliyin xarakterik xüsusiyyətlərini və fərqli şəkillərini üzə çıxarmaq.

Məlumdur ki, rəvayət nəgila çox yaxın olan folklor janrlarından biri sayılır. Amma nəgildən ən böyük fərqi ondan ibarətdir ki, rəvayətlərin məzmunu həyat həqiqətlərinə, faktlarına aid olmuş kimi təsvir olunur. Hal inancına həsr olunmuş rəvayətlər də bu qəbildəndir. Möcüzəli doğulan qəhrəmanların sakral qoruyucuları haqda məlumat verildikdə Hal – Al adlı demonik varlığın xarakteristikası geniş təsvir olunmuşdur. Bu məlumatvermə mərasimlərdə doğuluş motivini incələyərkən də davam etdirilmişdir.

Sırf uşaq dünyaya gətirməyə hazırlaşan qadınlara qarşı mübarizə aparən Hal anası qoruyucu rolunda çıxış etməsə də, əslində daha əski çağlarda belə bir funksiyani daşımış ola bildiyini düşünürük. Azərbaycanlı alimlərin bəzilərinin də bu fikri təsdiqləyən qənaətləri var. “Böyük ana mifologemindən ayrılan Hal anası” [10, s.28] sonradan öz xarakterini dəyişərək qoruyuculuq funksiyasını xətrəyermə funksiyasına transformasiya etmiş ola bilər. Rəvayət mətnlərindən Hal, Al, Al arvadı kimi tanınan bu şər ruhu məqsədli şəkildə doğan qadına, südəmər körpəyə ziyanlıq etmək planını həyata keçirir. Prosesə qarışma və təsiretmə gücünə malik olan Hal anasının möcüzəli doğuluş motivinin mərkəzində dayanan baş obrazlardan biri olması onu dəqiq Qara Umaya yaxınlaşdırır. Əsasən bu olsa da, mətnlərdə Hal anasının yeni doğulmuş körpələri əmizdirmək istəməsi ilə bağlı epizodlar onun özünün də ikili xarakterli olması qənaətini söyləməyə imkan verir. Fikirlərə görə, Al və ondan yaranan sözlər od-ocaq ilahəsi ilə bağlı olmuşdur. “Al müqəddəsliyi, qüdsiliyi bildirərək od, atəş, ocaq ilahəsi kimi sanılmışdır” [19, s.447]. Nəzəriyyəçilərin fikrincə, Al ruhu bir zamanlar doğan qadınları himayə etmişdir [9, s.74]. Diqqət yetirdikdə aydın olur ki, rəvayətlərdə Hal anası, bəzi variantlara görə, Al, Alarvadı (digər türk xalqlarında: Albastı, Al qarısı, Albız və s. adlarla tanınır) doğuluş motivlərində nəzərə çarpır. Əgər “Mifoloji Ananın dominant funksiyası doğum, artma, törəmədirsə” [8, s.31], Hal Anasının da məhz doğum ərəfəsində müəyyən status qazanması maraqlıdır. Əldə etdiyimiz rəvayət mətnlərinin birində özünü Hal nənəsi kimi təqdim edən personaj onun haqqında maraqlananlara açıqlama verərək deyir: “Mən bütün qadınların, təzə uşağı olan qadınların yanında oluram” [16, s.28]. Hələlik əldə edilən nümunələrin əksəriyyətində, Hal anasının hamilik etdiyi, doğana və doğulana bütünlüklə yardım etmək kimi bir istəyinin olmadığı görünür. Sadəcə Al haqda bir az daha geniş danışmağın səbəbi onunla bağlıdır ki, yuxarıda da qeyd edildiyi kimi, inanclara görə, o, doğuluş zamanı və ya o ərəfədə peyda olaraq xətrə yetirir, prosesə təsir göstərmək qabiliyyətinə malik olur. Bəzən gözə görünərək, bəzənsə gözə görünmədən möcüzə yaradır; hamilə və ya zahı qadını, ya da südəmər körpəni məhv etməklə möcüzəli doğuluş motivini gerçəkləşdirmiş olurlar. Bu kontekstdə Hal anası sakral qoruyucu funksiyasını icra etməsə də, əski çağlarda belə bir rolda çıxış etməsi ilə bağlı mülahizələr irəli sürülür. Hətta bəzi müasir toplayıcıların söyləyicilərdən qeydə al-

dığı rəvayət mətnlərində Alın – Halın qoruma, köməklik göstərmə iddiası ilə çıxış etdiyi də nəzərdən qaçmamışdır. İnsanlarla izdivaca girdiyi və hətta uşaq doğması ilə bağlı mətnlər də sözügedən motivin hissələrindən biridir [15, s.28]. Bu məzmunlu mətnlərdə doğuluş motivi əyani təsvir olunmasa da, mahiyyət etibarilə qeyri-adi hal kimi qiymətləndirilməlidir. Halın hamı və ya köməkçi kimi diqqət çəkdiyi mətnlərin ekspozisiyası isə məhz doğuluşdan bəhs edir. İnanca görə, bəzi qadınların zorlu, çətin doğum keçirmələrinə səbəb Hal anasının etdiyi pisləklərmiş; “əmcəyi uzun, saçı pırtıdaşx, boynu muncuxlu” bir qadın kimi təyin olunan Hal anası zahıların ciyərinə çıxarıb, suda yuyub, öz balaları ilə yeyərmiş. Doğuş prosesinin möcüzəli şəkildə mənalandırılmasının səbəbi bu neqativliklər imiş. Folklor nümunələrinə görə, hamilə və ya zahı qadının ölməsi epizodu doğuş prosesində fəaliyyət göstərən Hal anasının adıyla bağlıdır. Maraqlı faktlardan biri isə odur ki, doğum anında yetirdiyi zərərlə nəzərə çarpan Hal anası ona bəxşiş verildiyi təqdirdə öz karakterini dəyişər və bir çox tədqiqatçıların aşkarladığı kimi, hətta od-ocaq hamisi kimi çıxış edərmiş.

Xatırlamışdıq ki, Mifoloji Ana kompleksindən qopduğu sanılan Hal – Al ruhunun od-ocaq tanrısı olması haqda da mülahizələr [9, s.25] qeydə alınıb. Folklor mətnləri sübut edir ki, doğuluş motivində faciəvi sonluq yaratmağa çalışan Hal anasına verilən bəxşiş onu hamiyə, sakral qoruyucuya çevirir. Doğum məqamı bu çevrilmədə körpü rolunu oynayır. Qeyd etdiyimiz kimi, bəzi mətnlərdə Halın südəmər körpəni əmizdirmək istəməsi də onun hamı, köməkçi kimi rol almaq istəyindən qaynaqlana bilər. M.Abramzon qırğızlar arasından topladığı mətnlərə istinadən ana tanrıça adlandırdığı Umay ana haqqında deyilənləri olduğu kimi yazıya köçürüb: “Umay enenin emceqinen süt aqat” [21, s.83]. Yəni Umay ananın döşlərindən süd axar. Elə bu cümlə ilə də Umay ana və Hal anasının bənzərlikləri üzə çıxır. Şər ruhların modifikasiyası Hal anasının timsalında baş vermişdir. Doğum mərasimində icra edilən qoruyucu – profilaktik tədbirlərin böyük əksəriyyətində Haldan qorunmaq üçün elə onun özünəməxsus Hal dabanı adlanan muncuğundan istifadə etmişlər. İnanca görə, yalnız doğuş prosesində deyil, doğumdan sonra da zahı üçün təhlükə yaradan [11, s.70] Hal anasına məxsus muncuğu evdə saxlamaq qorunub müdafiə olunmaq anlamına gəlirmiş. Nəql olunur ki, Hal tutan insanlar onu qulluqçu kimi işlədər, sonra da gəldikləri yerə təslim edərlər. Amma Hal tutan insanlar güclü-qüvvətli hesab olunduqlarına görə onlara aid müəyyən bir əşya doğuş prosesində çətinliklə üzləşən qadınların yaşadıkları evə göndərilib. Yeni toplanan rəvayət mətnlərindən birində bu haqda aydınca yazılıb: “Bir çətin doğan olsun, biz gedəh, getmiyəh, bizdən bir papax getsin, o adam əlbəəl həm doğar, həm də onda bir dolaşığı ola bilməz” (14, s.28). Doğuşun asan keçməsi üçün Hala məxsus bəzi elementlərin – hal yaylığı, hal dabanı, hal qulağı və hal barmağının muncuq şəklinə salınmış formasının da möcüzə yarada biləcəyinə inam hələ də qalmaqdadır [13, s.14; s.15], [1, s.119], [14, s.30]. Bir çox mətnlərdə iridöşlü təsvir olunması onun artım ideyasından gəldiyinə bir işarə kimi qəbul olunmalıdır [9, s.127].

Deməli, sonuc olaraq gəldiyimiz qənaət, yəni, “Ulu Ananın funksional-struktur özəlliklərini daşıyan” (9, s.126) Halın, əski mifoloji inamlara görə, doğumla bağlı mifoloji varlıq olub, dualist xarakterdə çıxış etməsi fikri səhv deyildir. Hal anası haqqında yazan bütün tədqiqatçılar haqlı olaraq bu obrazın müasir dövərdə daşdığı mənfi yükün sonrakı zaman kəsirlərində qazanılmış olduğunu və Hal anasının da vaxtilə Umay Ana kimi doğum, törəmə, məhsuldarlıq hamisi rolunda çıxış edən ilahə olduğunu göstərmişlər [11, s.70]. Rəvayət mətnlərindən də bəlli olduğu kimi, Hal ona qarşı mübarizələr kəskinləşəndə məhz sözügedən artım ideyasının əksinə qarşılaşmalar deyərmiş: “Bir gün təndir qalayıb çörək bişiririlmiş. Çörəyi yapanda evdə insanlarla birgə yaşayan Halı aşırıb təndirə salırlar... Hal da qışqırıb ki, məni yandırma, bunun sözünə baxmırlar. Qarşı eləyir ki, sən

nəslin göy kəsilsin – artmasın, məni niyə öldürürsünüz? Beləcə Hal çığırır-çığırır, bağı partlayıb ölür. Halın qarğıışı tutur həmişə. Elə belə də olur, onu yandıranın nəslə kəsilir” [2, s.118].

Özünü hami ruh kimi təqdim edən, əslində isə Yer Ana kompleksinin transformasiyalarından biri olan İstar Meram adlı mifoloji varlıq da məhz qadının doğum anında aktuallaşır. Yeri gəlmişkən deyək ki, ikicinsli təsəvvür olunan İstar Meram haqqında söylənilmiş mətnləri 2014-cü ildə Quba rayonunun Xınalıq kəndində folklor ezamiyyətində olarkən topladıq. Azərbaycan folklor tarixində ilk dəfə olaraq Hal anası obrazının digər bir dəyişik şəkli olan İstar Meramla bağlı məlumatları “Xınalıq folklorunda lokal xüsusiyyətlər” adlı məqalə [18, s.80-86] vasitəsi ilə yayınladıq. Topladığımız rəvayət mətnlərində İstar Meramın hami – köməkçi – qoruyucu rolunda iştirak etməsini müşahidə etməmişik. Amma etnoqraf M.Paşayeva İstar Meramı “Bilqamıs” dastanındakı İstar obrazı ilə eyniləşdirərkən ad-birləşmənin ikinci tərəfini belə yozmuşdur: “Humay simvolunun işarəsinə bənzər simvolik işarələrə Xınalıq evlərinin spesifik arxitektura işarələri olan ev sütunlarındakı taclarda da rast gəlmək olar. Bu qədim türk inancının xristianlıq dövründə Məryəm ana obrazına keçməsi, Şahdağ xalqlarında bu obrazın İstar Meram şəklinə düşməsinə səbəb olmuşdur” [18, s.80]. Beləliklə, Humayla (Umay) eyniləşdirmə İstar Meramın da Hal-Al obrazı kimi Yer Ana – Ulu Ana kompleksindən törəməsinə bir işarə kimi qiymətləndirilə bilər. Qədim şumer şəhəri olan Uruk ərazisindən tapılmış, qucağında tutmuş uşağını əmizdirən qadın heykəlciyinin tanrıça İştara aid olduğunu yazan mənbələrin birində həm də bu açıqlama diqqət çəkir: “Körpəsini bəsləyən İstarın heykəlcikləri məbədlərdə tapılsa da, tarixən evlərdə saxlanılmışdır. Bu fiqurlar uşağın doğulmasına yardım edər” [22, s.41]. Qeyd edək ki, bu haqda “Doğuluşu himayə edən Yer Ana obrazının paradixmaları” adlı konfrans materialımız [17] vardır, hansı ki, artıq nəşr olunmuşdur.

İndiki məqamda bildirmək istərdik ki, Halla bağlı motivlər məhz rəvayət mətnlərində təsvir olunmuşdur. Bildirildiyi kimi, doğuluşun xarakterini dəyişən Hal adlı personajla bağlı folklorumuzda geniş material rəvayət mətnlərinin simasında varlığını qoruyub saxlayır, söyləyicilər Haldan baş verən əhvalatın qəhrəmanları kimi bəhs edirlər. Rəvayət mətnlərində özünü göstərən doğuluş motivində Halın və ya Halla bağlı elementlərin mahlilik olduğu funksionallıq bu cür sıralanır:

- Doğan qadına zərər yetirmək (onu və uşağını öldürmək cəhdləri);
- Doğan qadına himayədarlıq etmək;
- Halın insanla evlənilib uşaq dünyaya gətirməsi.

Halın apotropik xarakterdə çıxış etməsini tədqiqatçılar əsasən əski dövr mifoloji təsəvvürlərinə aid edirlər. Amma digər missiyası, yəni Halın doğuluş anında peyda olub prosesin nəticəsinə təsir etmək gücünü əks etdirən rəvayətlər çoxsaylıdır. Bu rəvayətlərdə Halın doğuluşda möcüzə yaratmaq niyyətində olduğu görünür.

Bəzi rəvayətlərdə isə Hal qadınla evlənmə və bu evlilikdən doğulan uşaqlar haqda məlumat verilir. Demonik varlıq kimi səciyyələnən Halla evlilikdən uşaqların doğulması qeyri-adi, möcüzəli hadisə kimi qiymətləndirilir. Uyğun mətnlərdən birində söyləyici öz nəfəsindən eşitdiyi rəvayəti nəql edərkən Hal – insan evliliyindən bəhs edir: Yarəhmədli kəndində bir kişinin Haldan iki uşağı olmasını, bu uşaqların adı insanlardan fərqləndiyini bildirir [16, s.29].

Tarixi şəxsiyyətlərə – sərkərdələrə, din adamlarına, peyğəmbərlərə həsr olunmuş rəvayətlərdə möcüzəli doğuluş motivinin izlərini aşkarlamağa çalışaq. Misallar göstərməklə bu tip rəvayət mətnlərində möcüzəli doğuluş motivinin olduğunu qeyd edəcəyik. Azərbaycan folklorunda peyğəmbərlərlə bağlı mətnlərin bir qisminə möcüzəli doğuluş motivinə rast gəlinir. Bəzi nümunələrə görə, peyğəmbər səviyyəsinə qaldırılan insanların

doğuluşu qeyri-adi şəkildə baş vermişdir. Yazıya alınmış “Məhəmməd peyğəmbərin doğuluşu” adlı rəvayət mətninin ilk cümləsindən gələcək peyğəmbərin doğuluşu haqqında proqnoz verilir: “Yazılmışdı kitaba ki, Məhəmməd adında bir şəxs gələcək dünyaya, dünyanı o idarə eliyəcək [16, s.43]. Qeyd olunur ki, haqqında məlumat verilən uşaq nəhayət ki, doğulur. Dayənin süd gələn döşündən əmmək istəməyib süd gəlməyən – qurumuş döşünü ağzına alan uşağa Allah özü ruzi göndərir. Mətnlərə görə, peyğəmbərin çiyində bu sözlər yazılıb: Məhəmmədi rəsulallah, yəni Allahın elçisi [16, s.43]. Qeyd olunan mətnə gələcək peyğəmbərin doğuluşunun əvvəlcədən proqnoz edilməsi möcüzəli mayalanmanı əvəz edir. Bu təsvir üsulu nağıl və dastan mətnlərindən bizə tanışdır. Gələcək qəhrəmanla bağlı informasiyanın yuxuda verilməsi, münəccim fəlinə əsasən müəyyənləşməsi, həmçinin proqnozlaşdırılması epik folklorda sıx-sıx rast gəlinən təsvir üsuludur. Haqqında əvvəlcədən məlumat verilən şəxslə bağlı informasiya doğrulanarsa, yəni həmin qəhrəman dünyaya gələrsə, bu doğuluş adi doğuluşlara bənzəməyib möcüzəli şəkli ilə qavranılır. Xalqın təxəyyülünə görə, bu qeyri-adi doğuluşdur.

Məlumdur ki, rəvayət mətnləri müxtəlif cür qavranılır. Birincisi, bu tip mətnlərdə ilk baxışdan cəlb olunmayan bir həqiqət gizlənmişdir; əsas personajların – tarixi şəxsiyyət, peyğəmbər, seyid, sərkərdə, elm adamı, yaşamış çox məşhur bir insan, cütlük və s. kateqoriyaya aid olanların prototiplərinin yaradılmış obrazlarını müşahidə edirik. İkinci bir tərəfdən isə həmin prototiplərin heç də hamısının yox, bir qisminin doğuluşunun qeyri-adi şəkildə gerçəkləşdiyini izləyirik.

İsmayıl peyğəmbərin doğuluşunun möcüzəli xarakterdə olub-olmamasını onun atasının nitqindən ayırd edə bilirik. Məlum olur ki, İbrahimxəlil peyğəmbər uzun illər öncə qurban deyib: “Allah, mənim bir oğlum olsun, Ərəfa dağında qurban kəsəcəyəm” [16, s.58] Azərbaycan türkləri bu mətni özlərinə xas tərzdə söyləyərək İbrahimxəlil peyğəmbərin dediklərini belə ifadə etmişlər: İndi mən İsmayılı aparıb o dağda qurban kəsməliyəm [16, s.58].

Süleyman peyğəmbərin doğuluşu ilə bağlı rəvayətlərin birində nəql olunur ki, Davud peyğəmbərin 12 oğlu varmış. Amma Davud peyğəmbərin təbirincə, bu uşaqlar Allah-taalanın onda olan əmanətləri olduğu üçün geriyyə qaytarmaq lazım imiş : Davud peyğəmbər oğlanlarına deyir ki, durun gedək filan düzdə namaz qılaq. Mətnəndən aydınlaşır ki, evdən uzaq bir yerdə namaz qılan oğulların başı yerdən qalxmır; orada kişidən başqa hamısı ölür. Evə qayıdan Süleyman peyğəmbər arvadına “Allahın amanatını verdim gəldim” deyir... Allah bu əməlinə görə Davud peyğəmbəri mükafatlandırır, ölən 12 oğlunun əvəzində Süleyman peyğəmbəri ona bəxş edir [16, s.51]. Beləliklə, Süleyman peyğəmbərin doğuluşu onun atasının digər uşaqlarını Allah əmanəti kimi ölümə yola saldıqdan sonra, bəxşiş kimi gerçəkləşir. Qeyri-adi şəkildə – gözlənilmədən dünyaya gələn Süleyman peyğəmbərin həyatı da möcüzələrlə dolu olub: “O həm öz yaşını, həm də qardaşlarına qismət olmayan ömrü yaşamışdır. Ona Allah tərəfindən peyğəmbərlik verilmişdir. 287 il ömür sürən Süleyman peyğəmbər hər şeyin dilini bilirmiş [16, s.50-53]. Digər bir mətnə görə isə Süleyman peyğəmbərin dünyaya gələcəyi haqda müjdə onun atasının yuxusunda verilir. Namaz qılan oğlanlarının qəfil ölümündən sarsılmayan, əksinə Allaha şükür edən Davud peyğəmbərin yuxusuna girən Həzrət Cəbrayıl ona Allahın müjdəsini çatdırır: Allah-tala əznişan buyurur ki, birdi birliyim haqqı, una bir öylad verəjəm, yer üzünün padşahı olajax. Bir vaxt keçəndən sonra Süleyman peyğəmbər gəlir dünyaya. Buna peyğəmbərlik verilir [3, s.58-59].

Tarixi şəxsiyyətlərə həsr olunmuş rəvayətlər içərisində Azərbaycanın cənub torpaqlarında hökmdarlıq etmiş Midiya hökmdarı Astiyaq haqqında olan mətnlərdə də yazılıb ki, “hələ dünyaya göz açmamış körpənin fərmanı yuxuda verilir” [12, s.17]. Astiyaqa

həsr olunmuş rəvayətdə ilk öncə hökmdarın möcüzəli doğuluşu təsvir olunmur, əksinə adiçəkilən hökmdarın gördüyü yuxu ilə, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, hələ doğulmamış körpə haqqında informasiyalar alırıq. Birinci yuxunun məzmununa görə, Astiyaqın Mandana adlı qızı atasının yuxusunda çoxluca sidik buraxır, bu sidik baş şəhəri tamamilə doldurub və bir sel kimi Asiyanı basır. Astiyaq öz yuxusunu yuxu yozan kahinlərə nəql edir, onlar yuxunun mənasını ətraflı danışarkən Astiyaqın canını qorxu alır. Qızını ərə verdikdən sonra Astiyaq ikinci bir yuxu görür. Bu yuxunun məzmunu belə idi ki, guya qızının uşaqlığının ağzından bir üzüm kolu bitib bütün Asiyanı bürümüşdür... yuxu yozanların dediklərinə görə, qızından doğulan uşaq onun yerində padşahlıq edəcəkdə [7, s.77]. Rəvayətin sonrakı epizodlarından bəlli olur ki, Astiyaqın qızının Kambis adlı iranlıdan dünyaya gətirdiyi Keyxosrov sonda midiyalıları məğlubiyyətə uğradaraq hakimiyyəti ələ keçirir. Haqqında öncədən, yəni yuxuda ismaric verilən uşaq doğulur, onun taleyi kahinlərin yozduğu kimi gətirir; yuxunun çin olması, doğuluşun möcüzəli xarakter alması ilə nəticələnir.

Azərbaycan folklorunda Nuh peyğəmbər haqda da rəvayət mətnləri vardır; bunların bəzilərində də doğuluş motivi rastımıza çıxdı. Maraqlıdır ki, bu məzmunlu doğuluş motivi dağın antropomorfik səciyyə daşdığı mətnlərdə üzə çıxır. Epizodlarda övladı olmayan, bu səbəbdən adına Ağrıdağ deyilən dağdan söhbət açılır: “Rəvayətə görə, Ağrıdağ övladı olmadığına görə Nuh peyğəmbərin yanında xəcalət çəkərmiş. Ona görə xəcalət çəkərmiş ki, Nuhun gəmisində olanları yerləşdirə bilmirdi. Özü-özünə deyirdi ki, niyə mənim övladım olmasın, Nuhun yanında olanlara hörmət eliyim. Nuh Nəbi onun xəcalət çəkdiyini bilib dedi: Ey Qısırdag, sən qısır olmayacaqsan, sənin övladın olacaq. Həmin gün Qısırdag hamilə qaldı... sonra ağrı çəkdi və oğlu oldu” [6, s.31]. Göründüyü kimi, mətndə dağın balalması təsvir olunur, antropomorfik obraz peyğəmbərin verdiyi uşaq kimi dərk olunur. Dağın, daşın hamilə olması, balalması bizim mifologiyamız üçün yabançı deyildir. M.Seyidov bu mövzuya toxunub: “Əski azərbaycanlıların ulu babaları elə təsəvvür edirdilər ki, dağ da insan kimi yaşayır, hətta doğur, balalayır, sevir, insana yardım edir” [19, s.255].

Bir qisim rəvayətlər isə pir sahibləri və onların möcüzələrinə həsr olunmuşdur. Bu möcüzələr əlbəttə ki, xeyli saydadır: şəfavermə, öncəgörmə, falabaxma, övladvermə və s. Burada sonuncu, yəni övladvermə möcüzəsi yaradan pir sahibləri haqda danışılan rəvayətləri tədqiq etməyə çalışaq. Qırqlar piri haqda soylənilmiş rəvayət Naxçıvan bölgəsindən yazıya alınmışdır. Hansı ki, Süleyman peyğəmbərlə bağlı rəvayət mətni ilə səsleşən məqamlar da diqqətdən yayınmır. Mətndə bir kişinin 40 oğlunun namaz qıldıkları yerdə daşa döndüklərindən bəhs edilir: “Kişi Allaha şükür eyləyir ki, mənim balalarım ibadət vaxtı ölüblər. Allahın xoşuna gəlib bir oğul da verir” [4, s.92]. Sonuncu uşaq möcüzəli şəkildə – Allaha şükür edildikdən sonra doğulmuşdur. Mətndən anlaşıldığına görə, həmin pir o vaxtdan Qırqlar piri adlandırılmağa başlayıb.

Epik ənənəyə uyğun olaraq bəzi rəvayətlər də övladsızlıq motivi ilə başlayır. İrəvan folklor nümunələrindən birində (rəvayət mətnində) söyləyici bildirir ki, Pirəl-Mürsəl ocağının möcüzələri çox olmuşdur: “Bura övladı olmayanlar gəlmiş, şəfa tapmış, qurban kəsib, nəzir-niyaz paylayıb getmişlər” [6, s.94]. Noraşendəki Vəng piri də uşağı olmayan insanların niyyət edib üz tutduqları müqəddəs ziyarətgahlardan biridir. Rəvayətlərin birinə görə, bir qadın niyyət edib ki, əgər uşağı olsa, gətirib orda od yandıracaq. Həmin qadın bu niyyətlə bir boş beşik götürüb Vəng pirinə gəlir. Beşiyin içinə uşaq əvəzinə daş qoyub başlayır tərptəməyə. Gecə olduğundan əli beşikdə başlayır mürğüləməyə. Yuxusunda görür ki, bir qara çarçoyle qadın onu dala çəkib deyir: “Qızım, bura niyə gəlmisən? Qadın cavab verir ki, uşağım olmur, onun üçün gəlmişəm. Qara çarçoyle qadın deyir: Daha qanını qaraltma. Qismətində var. Get sənə bir uşaq verdim. Qadın diksinib yuxudan ayılır.

Boylanır. Ancaq heç nə görmür. Beşiyi dalına alıb içindəki daşla bərabər götürüb gecəyənən evə qayıdır. Deyirlər ki, qadın həmin gündən hamilə olur” [4, s.98]. Bu rəvayət mətni pir sahibinin möcüzəsini əks etdirsə də, doğumla bağlı müjdənin yuxuda verilməsi, həmçinin daşdan yaranma epizodlarını xatırladır.

Adsız rəvayət mətnlərinin birində övladı olmayan varlı bir gəlin axund tərəfindən Veys baba pirini ziyarət etmək üçün yönləndirilir. Bu məsləhəti uşaq arzusunda olan kasıb ailənin gəlini eşidərək onu da aparmaları üçün yalvarsa da, məhəl qoyan olmur. Bunu gören kasıb gəlin özü həmin pərə üz tutub getməyə başlayar. “Varlı kəllərə minib gedir, bu isə yüyürə-yüyürə üz tutsa da, yığılar və pirdən istəyini dilər:

Ay murquz, can Murquz,
Mən yıxılmışam sən durquz.
Səndən yeddi oğul istəyirəm,
Bir dənə qız” [3, s.166].

Mətnəndən anlaşıldığına görə, qaçıb gedən gəlinin ziyarəti qəbul edilməyib, digərinə isə Allah istədiyi qədər övlad verib. Varlı gəlin isə fikirləşib ki, əgər aparılması üçün yalvaran gəlini də özləri ilə götürsəydilər, pir ona övlad bəxş edərdi. Beləliklə, Veys baba pirinin kəraməti – övlad vermə funksiyası təsdiqini tapır.

Əlbəttə ki, pirlərə inam çox əski dövr inancları ilə səsləşir, hətta muasir dövrümüzdə də öz aktuallığını qoruyur. 2016-cı ildə yazılmış “Funksional-semantik baxımdan ocaqlar və pirlər” adlı monoqrafiya [20] məhz çağdaş dövrdə söyləyicilərdən toplanmış rəvayətlərə həsr olunmuşdur. Bu rəvayətlər də pir sahiblərinin övlad bəxş etmə möcüzəsini əks etdirir. Məsələn, Seyid Mir Rəsul Ağanın övladsıza uşaq verməsi haqqında əhvalatı danışan söyləyici də bunu möcüzə kimi qiymətləndirərək “atamın da, babamın da belə möcüzələri çox olub” [20, s.119], deyər bildirib. Həmin əhvalata görə, övladı olmayan bir adam niyyət edib, Mir Rəsul ağanın yanına gedərkən seyid onun gəliş səbəbini dərhal anlayır. Təəccüblənən şəxsə bildirir: “Allah sənə övlad verəcək. Amma bir şərtənən, əyər səninin özün namaz qılmağa imkanın yoxdursa, səninin valideynlərinə, atan və ya anan, kimsə namaz qılsın heç olmasa. Yəni onun müqabilində. Deyir ki, ağa, baş üsdə” [20, s.119]. Mətnəndən anlaşıldığına görə, Məhəmməd peyğəmbərin mövludu günündə həmin adamın bir qızı olur. Burada diqqət ediləsi nüans ondan ibarətdir ki, islamdan öncə mövcud olmuş pir inancı, islam dininin bərqərar olmasından sonra da öz cazibəsini qoruyub saxlamağa qadir olmuşdur. Yekun qənaətimiz budur ki, rəvayətlərdə möcüzəli doğuluş motivi əsasən övlad verən pir və pir sahibləri ilə əlaqədar olub.

ƏDƏBİYYAT

1. Albaliyev, Ş. Azərbaycan doğum mərasimlərinin mifoloji-poetik semantikasına dair // – Bakı: Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, – 2005. c. 18, – s. 118-124.
2. Albaliyev, Ş. Hal obrazı folklorunda və mərasimdə // – Bakı: Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, – 2006. c. 20, - s. 113-122.
3. Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə] / Ağdaş folkloru / topl. və tərt. ed. İ. Rüstəmzadə. – Bakı: Səda, – c. 16. – 2006. – 496 s.
4. Azərbaycan folklor antologiyası: (Naxçıvan nümunələri II) / [23 cildə] / topl. A. Cəfərova, tərt. ed. Ə. Ələkbərli, A. Cəfərova. – Bakı: Nurlan, – c.23. – 2011. – 360 s.
5. Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə] / İrəvan çuxuru folkloru / topl. və tərt. ed. H.İsmayılov, Ə.Ələkbərli. – Bakı: Səda, – c. 10. – 2004. – 563 s.
6. Azərbaycan folklor antologiyası: [23 cildə] / İrəvan çuxuru folkloru / topl. və tərt. ed. H.İsmayılov, Ə.Ələkbərli. – Bakı: Səda, – c. 10. – 2004. – 563 s.

7. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası: [20cildə] / red. hey. səd. M.İbrahimov. – Bakı: Elm, – c.1. – 1982. – 510 s.
8. Bayat, F. Türk mitolojik sistemi / F.Bayat. – İstanbul: Ötüken, – c.2. – 2007. – 368 s.
9. Bəydili, C. Türk mifoloji sözlüyü / C.Bəydili. – Bakı: Elm, – 2003. – 418 s.
10. Əsgər, Ə. Azərbaycan sehrli nağıllarında qəhrəman / Ə.Əsgər. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017. – 116 s.
11. Xürrəmçızı, A. Azərbaycan mərasim folkloru / A.Xürrəmçızı. – Bakı: Səda, – 2002. – 210 s.
12. Qafarlı, R. Uşaq folklorunun janr sistemi və poetikası / R.Qafarlı. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2013. – 540 s.
13. Qarabağ: folklor da bir tarixdir (2014), 9-cu kitab. Toplayanı və tərtib edəni: Rüstəzadə İ. – Bakı, Zərdabi LTD, 401 s.
14. Qarabağ: folklor da bir tarixdir / topl. və tərt. ed. L.Süleymanova. – Bakı: Zərdabi LTD, – 7-ci kitab. – 2014. – 444 s.
15. Qarabağ: folklor da bir tarixdir / topl. və tərt. ed. L.V.Süleymanova. – Bakı: Zərdabi LTD, – 6-cı kitab. – 2013. – 465 s.
16. Qarabağ: folklor da bir tarixdir / topl. və tərt.ed. İ.Rüstəzadə, Z.Fərhadov. – Bakı: Elm və təhsil, – 1-ci kitab. – 2012. – 464 s.
17. Məmmədova, X. Doğuluşu himayə edən Yer Ana obrazının Azərbaycan folklorundakı paradiqmaları // III Uluslararası Dergi Karadeniz Sosial bilimler Sempozyumu, Bakü: İlim və Təhsil, – 19-21 kəsım, – 2019, – s. 206-211.
18. Məmmədova, X. Xınalıq folklorunda lokal xüsusiyyətlər // Azərbaycan folkloru və mədəni müxtəliflik mövzusunda beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları, Bakı: – Mütərcim, – 19-20 may, – 2017, – s. 80-86.
19. Seyidov, M. Azərbaycan xalqının soykökünü düşünərkən / M.Seyidov. – Bakı: Yazıçı, – 1989. – 496 s.
20. Zabitqızı, N. Funksional-semantik baxımdan ocaqlar və pirlər / N.Zabitqızı. – Bakı: Elm və təhsil, – 2016. – 168 s.
21. Абрамзон, С. Рождение и детство киркизического ребенка // – Москва – Ленинград: (1949). Сборник МАЭ, 1949. т, 12, – с.78-138.
22. Вардиман Е. Женщина в древнем мире / Е.Вардиман. – Москва: Наука, –1990. – 335 с.

